

ՀԵՐՄԱՆՆ ՍԼՓՐԵԴ մարգիզ (Freiherr) Գուտշմիդ, 1831ին ծնած է ի Լուքվից, Տրեստայի մօտ, ուր ըրած է իր նախնական ուսմանց ընթացքը: 1848ին Լիպցիգի համալսարանն միտաւ, և ապա ի Բոնն, ուր մասնաւոր ջանքով հետեւեցաւ պատմական և բանասիրական ուսմանց. 1854 վարդապետական (doctorat) աստիճանն ընդունեցաւ բանամրցութեամբն՝ որոյ խորագիրն էր, Յոյն մատենագրաց վերայ որ յառաջ քան զսեօն Աղեքսանդր Եգիպտոսի վերայ խօսեցան (De rerum Aegyptiacarum scriptoribus Graecis ante Alexandrum Magnum), Դասախօսութեամբ պարապեցաւ ապա ի Տրեստա, և ի Լիպցիգ, ուր և մեծագոյն եռանդեամբ ուսումնասիրեց արեւելեան հին պատմութիւնը, և գրեց նոյն նիւթին վրայ հրմտարբ Beiträge zur Geschichte des alten Orients. և Neu Beiträge (1876) Գերման-արեւելեան ընկերութեան ամսաթիւերին մէջ հրատարակեց (հատոր ԺԵ) Նաբատեանց վրայ ուսումնասիրութիւն մը, (Die nabatäische Landwirtschaft und ihre Gesetzwister). 1861ին հմուտ արեւելագէտը անդամակից ընտրուեցաւ Սպարտինոյ Գիտութեանց Ակադեմիոյ. 1863 օգնական ուսուցիչ պատմութեան ի համալսարանին Կիէլէ, և ապա երեք տարիէն բուն անուանակիր ուսուցիչ: Այն առթով յայտարար (programme) գրուած մը հրատարակեց, վասն ժանօր ժամանակաց՝ որովք վարի Եւսեբիոս ի ժամանակաց կանոնն (De temporibus notis quibus Eusebius utitur in chronicis canonibus). հրատարակեալ ի Կիէլ, Կատարեալ գիտութեամբ

նիւթոյն կրցաւ քննադատել Շէոնի երկասիրութիւնքը Եւսեբեայ և իր մատենին վրայ, հետեւեալ գրքերը հրատարակելով. Ա. Հերոնիմեայ ընտայեալ լատին քարգմանութիւն Եւսեբեայ, տպագրեալ ի Պոնտական յամին 1604, և ի Սկալիգերէ ի 1606. և որոյ վրայ քննադատական տեսութիւն մը ըրաւ Գուտշմիդ ի Literarisches Centralblatt ուսումնասիրութի, ի 1865 (530-533): Բ. Եւսեբեայ ժամանակականաց գիրք երկու, զորս հրատարակեաց Ալփրեդ Շէոնն, հատոր Ա, Բերլին 1866, ի Տարեգիրս դասական բանասիրութեան (Jahrbücher für klassische philologie, 1867, էջք 677—688), ուր և կը խօսի Պետերմանի լատին թարգմանութեան վրայ: Գ. Եւսեբեայ ժամանակականաց գիրք կրկին, հրատարակեալ յԱլփրեդ Շէոնն, հատոր Բ, Բերլին 1875, յամսաթիւերին Literarisches Centralblatt, 1876, էջք 885-8: Այս յօդուածներէն զատ 1886 թուին յօրինեց քննութիւն մը ի վերայ ասորական համաժողովրդեան Եւսեբեան կանոնաց (Untersuchungen über die syrische Epitome der Eusebischen Canones) տպագրեալ ի Ստուտգարդ, 1886: Այս ամէն երկասիրութիւնք Գուտշմիդի հրատարակեալ են նաև ի Kleine Schriften, որ փրանգ Ռուհլ բանասիրի ջանիւք կը տպագրուի, և չորս հատորի մէջ պիտի բովանդակուի: Առաջին կը պարունակէ զպատմութիւն հնոյն Եգիպտոսի և գժամանակագրութիւն Յունաց, և հրատարակեցաւ ի Լիպցիգ (առ Տուքնբերի) ի 1889: Երրորդին մէջ պիտի ամփոփուին Առիւղ ոչ-սեմական ժողովրդոց

պատմութեան վրայ գրութիւնք: Գուտ-
շըմիդ շատ աշխատած է արեւելեան
հին ազգաց և Հայաստանի պատմու-
թեամբ: Իրենն է և այն ընդարձակ
յօդուած՝ յորում կը խօսի Իրանեան
ազգաց վրայ, որ Պարսկաստան անուան
խորագրով տպագրեցաւ ի Բրիտանա-
կան Համայնագիտակիւն, ի հատորն ԺԸ
յէջ 561—607, մինչև Մասանեանց
ժամանակ: Հետեւել յօդուածը որ այս
հարստութեան կամ՝ իշխանութեան
վրայ կը խօսի, շարագրուած է ի բա-
նիբուն թէնդորէ Նոյրէկէ, որ Գուտ-
շըմիդի երկասիրութեան մը գերման
թարգմանութեան յառաջաբանն ալ
յօրինեց, որ այս խորագիրն ունէր,
Geschichte Irans und seiner Nachbar-
länder, von Alexander dem Grossen
bis zum Untergang der Arsaciden,
հրատարակեալ ի Տիւրինգէն, 1888:
Գուտշմիդ Բրիտանական Համայնագի-
տակին մէջ հատուած մը գրաւ Մով-
սիսի խորենացոյ վրայ, (հատ. ԺԶ)
յորում այն հետեւութիւնը կը հանէ,
թէ իր անուամբ մեր ձեռքն եղած Հայոց
պատմութեան հեղինակն, հինգերորդ
դարու նոյնանուն թարգմանիչն չէ, այլ
ուրիշ հայ մը որ նոյն անուան տակ
գրեց ի մէջ 634 և 642 թուոց: Այս
կարծիքն կ'ուզէ ապացուցանել ժամա-
նակագրական անտեղութեամբ ու աշ-
խարհագրական մանրամասնութեամբ
որոնք չեն կրնար համաձայնիլ հինգե-
րորդ դարու: Պիտոյից գրոց, որ Մով-
սիսի կ'ընծայուի, ոճը շատ տարբեր
կը գտնէ պատմութենէն, մինչ Բաւմ-
գարտնէր՝ իր աշակերտը հակառակ
կարծիք ունի: և որովհետեւ անհամե-
մատ կերպով լաւ ուսումնասիրած է
զհայ լեզու քան իւր ուսուցիչը, նա-
խամեծար կը սեպուի յոմանց՝ իւր են-
թագրութիւնը՝ որ Գուտշմիդի հակա-
ռակ է: Բայց առաջին անգամը չէ սորա
Մովսիսի խորենացոյ գրքով զբաղե-
լըն, 1876էն ի վեր նոյն նկատմամբ
գրուած մը հրատարակեւ էր այսպիսի

խորագրով. Über die Glbauwürdigkeit
der armenischen Geschichte des Moses
von Khoren, որ առանձին ալ տպուած է
(43 էջք): Իսկ Մովսիսի ընծայուած Աշ-
խարհագրութեան գրոց համար, ան-
ցողարար ըսինք՝ թէ այս նկատմամբ
անուանի աշխարհագէտն Կիեպերտ յի-
շատակագիր մը տուած է Բերլինի Գի-
տութեանց Ակադեմիոյ. (տես ի Mo-
natsberichte), 1873, էջ 599:

Պետերբուրգի կայսերական Ակա-
դեմիոյ յիշատակագրոց մէջ (Շար Ի,
հատ. ԼԵ, 1887), Գուտշմիդ մեծապէս
հետաքննական երկասիրութիւն մի
հրատարակած է Ոսրոյնեաց պատմու-
թեան վրայ, և որ շատ օգտակար կըր-
նայ ըլլալ Եգեպիոյ եկեղեցւոյն պատ-
մութեամբ զբաղողի. (Untersuchungen
über die Geschichte des Königreichs
Osroëne, von Alexander dem Grossen).

Թիշատակենք ի վերջոյ Ագաթանգե-
ղոսի վրայ գրուած մը, հրատարակեալ
գերմ.—արեւելեան ընկերութեան օրա-
գրին մէջ (Agathangelos) հատ. ԼԱ.
1877, էջք 1—60: Լազարդ այս հե-
ղինակին յոյն բնագիրն հրատարակեց
ներածութեամբ և ծանոթութիւննե-
րով ըստ օրինակին որ կը պահուի ի
Լաւրենտեան մատենադարանի փո-
րենախոյ (Է. 25). Abhandlungen der
historisch—philologischen Klasse der
Kön. Gesellschaft der Vissenschaften
zu Göttingen, հատ. ԼԵ. 1888, էջք
1—88, 121—149). Էջքն 89—120 կ'ամ-
փոփեն զվարս Գրիգորի Հայաստա-
նեայց հայրապետի, ըստ երից յոյն
գրչագրաց որ ի վատիկանեան մատե-
նադարանի. (794, 5, 6): Այս նկատ-
մամբ չմոռնանք ըսել թէ՛ ժամանակէ
մը ի վեր ազգային հմուտ բանասէրք
Գուտշմիդի հետեւողութեամբ իրենց
ուսումնական ընտիր հանգէսներու
մէջ յօդուածներ հրատարակելու հետ
են հին հայ մատենագրաց վրայ:

Գուտշմիդի կենսագրութիւնը գըլ-
խադրելու համար, կը մնայ մեզ ըսել

թէ 1873 ի նիւէէ անցաւ ի նոնիգաւ-
բէրգ, և անտի ի 1876 յիենաւ. ուր
տարի մը մնաց իբրու ուսուցիչ դա-
սական բանասիրութեան: Ուսումնա-
կան տարւոյն նաւակատեաց օրը խօ-
սած ճառը՝ հին պատմութեան աղբե-
րաց վրայ, տպագրեցաւ ի *Kleine
Schriften* (1-34), և պատմական ուս-
մամբ պարապողաց մտադրութեան
արժանաւոր բանաստեղծութիւն մ'է. իե-
նայէ կոյեցաւ ի *Տիւրքիզէն*՝ իբրու
ուսուցիչ պատմութեան. և հոն եղաւ
մահը, յ'2 մարտ 1887, ի հասակի 56
ամաց,

ԱՐՈՒՓ ԲԱՍՄԱՐՏՆԵՐ, ուսուցիչ հին
պատմութեան ի համալսարանին Բայ-
քաղաքի, ծնած է 1855ին ի Լեբրաք,
Բադենի մեծ դքսութեան քաղաքին
մէջ, Ալսակիացի ընտանեաց զաւակ:
Ծննդավայրին դպրոցաց մէջ նախա-
կան ուսումնքն ընելէն ետքը, ի համալ-
սարանի քաղաքին պարապեցաւ պատ-
մական և դասական բանասիրութեան
ուսմամբը, զորս և շարունակեց ի Բոնն,
իենայ և Տիւրքիզէն քաղաքաց համա-
լսարանաց մէջ: Այս վերջին քաղաքին
մէջ, յամի 1879, սկսաւ հետամուտ ըլ-
լայ հայերէն լեզուի. առ որ յօժարա-
միտ ըրին զինք լըբդի նյայսերաց պատ-
մութեան մէջ Սէն-Մարտինէ գրուած
Ժանօթութիւնը, զորս արդէն յիշա-
տակեցինք մեր այս գրուածին մէջ, և
իր վարպետին՝ Գուտշմիդ ուսուցչա-
պետի հրատարակած Մովսիսի խո-
րենացւոյ և Ագաթանգեղոսի գրուա-
ծոց ըննադատութիւնը: Իր ուսմանց
մէջ օգտուեցաւ երեք հայ ուսանող պա-
տանիներէ, որոնց հետ գրեթէ տարի
մը սեղանակից ալ էր, յորոց երկուք՝
Աբուլեան և Սողիկեան, կարնոյ Սա-
նասարեան վարժարանին ուղղիչք են
այսօր: Յետոյ ի Տիւրքիզէն՝ հայերե-
նի ուսուցիչ ունեցաւ զվախճանեալ
Հիմպէլ, որ առանց ունենալու Գուտշմի-
դի սուր և խորունկ քննադատական ու-

գին, հայկական ուսմանց բանասիրա-
կան մասամբ միայն կը զբաղէր, որուն
ոչ երբէք հետամուտ եղած է Գուտ-
շմիդ: Այսպէս Բաւագարտնէր հայա-
գէտ մը եղաւ, կամ ինչպէս ինքն կը
գրուցէ, պատուաստ մը դասական բա-
նասիրի մը վրայ, աշակերտ Ռոհդի և
Մորից Շմիդի, և պատմիչի մը՝ աշա-
կերտ Գուտշմիդի: Իր ընտիր ուսու-
մասիրութիւնն Պիտոյից գրքին վրայ
(*Ueber das Buch «die Chrie»*), այս-
ինքն Մովսիսի խորենացւոյ ընծայուած
ճարտասանութեան մը, որ լոյս տեսաւ
ի քառասներորդ հատորի Գեորգեան-
րեանեան ընկերութեան ուսումնական
մէջ (էջ 475-515), ընդունած այս եր-
րեակ դաստիարակութեան շէնքին հի-
ման վրայ կառուցուած է: Իրեն բնա-
գիր առած է Բաւագարտնէր 1796ին
ի Ս. Ղազար վենետկոյ եղած հրատա-
րակութիւնն, ծանօթութեամբը Հ.
Յովհաննու. Զօհրապ, հետեւեալ խո-
րագրով. «Նախակրթութիւն հռե-
տորական՝ ասացեալ Գիրք Պիտոյից
սրբոյ հօրն մերոյ Մովսիսի քերթողա-
հօր»: Այսպէս ամենէն վերջ գրուած
է ի տպագրին՝ Մովսիսի անունը, իսկ
յունական խրիս՝ հայերէնի մէջ Պետր
թարգմանուած՝ և առաջին (երրորդ)
գրքին առաջին բառը, ամբողջ գրուա-
ծին պատշաճեցուցուած է: Հեղինակն
հետևող է յոյն հռետորաց, և ի մաս.
նաւորի Ալիստինիոսի անտիղբացւոյ, որ
Լիբանիոսի նախամեծար աշակերտն
էր, և կամ Թէոֆիլ աղբթանագրացւոյ
իրեն նմանողի: Այսպէս կը սահմանէ
զՊետր՝ գրեթէ բառ առ բառ նման
Ալիստինիոսի. «Պէտր են բացայիշա-
տակը համառօտ քաջագիպութեամբ ի
դէմն ինչ վերաբերեալ... Եւ պիտոյիցս
ոմանք են բանականը. և ոմանք գործա-
կանը, և ոմանք խառնը... Զառաքինու-
թեանն զոստս՝ քրտամբը և աշխատու-
թեամբ Պղատոն ասաց բուսանիլ,
(պէտք բանական), Պիլթագորաս, Դը-
լափ իցէ կենցաղոյս չափ՝ հարցեալ

յումմնէ, սուղ ինչ երեւալ ծածկեցաւ, (յոյն բնագիրն՝ պատմութեանն ծածկեալ, զիտըր ինչ մասն երեսացն ցուցանէր)։ — (պէտք գործնական)։ այսքան գոլ գծամանակն ընձեռեաց՝ որքան և տեսութեանն չափ... և Դիոս գլինէս համբալ տեսանելով ստահակեալ, զմանկածուն տանջեաց ստելով, ընդէ՛ր այսպէս պատկարակես»։ (պէտք խառն)։ Բաւագարտնէր կը դնէ ըզցուցակ բնաբաններու և նիւթոց երկասիրութեանն, և անոնցմէ մէկուն ամբողջ թարգմանութիւնն ալ կ'ընծայէ իբրեւ նմոյշ կամ օրինակ մը գրութեանը։ Եւ այս նկատմամբ դիտել կուտայ՝ որ սահմանքն և կանոնք գրութեան թարգմանչաց խառնակ լեզուովը, որոյ յայտնի օրինակ մ'է Դիոնեսիոսի թրակացոյ թարգմանութիւնը, բայց պարզաբանութիւնը ընտիր և մաքուր լեզու ունին։ Սակայն մեծ խնդիրն, զոր լուծել հարկ է, սահմանեն է թէ արդեօք ճարտասանութեան հեղինակն է նոյն ինքն պատմիչն Մովսէս։ Ուստի և Բաւագարտնէր կը քննէ զպատմութիւն Մովսիսի խորենացոյ, որուն նպատակն՝ ըստ իւր կարծեաց, է ետ առ՝ ու կամ պահանջել Բագարտունի իշխանաց համար մասնաւոր դիրք մը ի մէջ նախարարութեան Հայոց։ Ամենակարեւոր մերձաւորութիւնը կամ նմանութիւնը կը գտնէ Պիտոյից գրոց և Պատմութեան մէջ։ Օրինակ իմն, Հռետորականին հեղինակը փոխ կ'առնու ի թէոփնայ՝ լակեդեմոնացոյն խօսքը, որուն երբ կը հարցուի թէ որո՞ք են Սպարտայի սահմաններն, իր նիզակը կը ցուցնէ (Թէոփն. տպ. ի Ստուտգարդ, 1834. գլ. 6 էջ 25)։ Յայտնի է որ պատմիչն խորենացի նման խօսք մը կը դնէ Արչալայ բերանը, որ իւր եղբոր պէզարչակայ յանձնելով Հայոց թագաւորութիւն, կ'ըսէ որ այդ իրեն արուած աշխարհաց սահմանքն այնչափ ընդարձակութիւն ունին, որչափ որ կրնան մուտ գործել իր կամքն ու զէնքը. զի «սահման քաջաց՝

զէնք իւրեանց»։ Ուստի կը հետեցրնէ Բաւագարտնէր թէ այս նմանութիւնը Պիտոյից ու Պատմութեան գրոց կը ցուցնեն թէ մի և նոյն հեղինակի արտագրութիւնք են։ Երկու քննադատական երկար ծանօթաբանութիւնք ալ կը յաւելու այս աշխատասիրութեան։ Ինչը խորենացոյ հեթանոս ազգաբանութեանց ուղղագրութեան վրայ, և միւսը յունական լեզուի սեռական հոլովին վրայ, զոր հայ թարգմանիչը ուղղական համարած են, օրինակ՝ Ապոդոմիտոս։

Բաւագարտնէր շարունակեց իր հայկականին ուսումը ի Ս. Ղազար, ուր մասնաւոր մտագրութեամբ պարագեցաւ (1885ին յունուար ու փետրուար, ու յետագայ տարւոյն մարտ և միններուն), ի համեմատութիւն գրչաւ գրաց խորենացոյ, տեսակէտ ունելով իր երկասիրութեանց նոր տպագրութիւն մը ընել ի լատին, մեկնողական ու պատմական ծանօթութեամբ։ Նոյն գիտմամբ երկիցս գնաց ի Պարիս (ի 1886 և 1890), բայց գեռ երկար սպասել պէտք է ինչուան որ այդ երկասիրութիւն հրատարակուի։ Մերթ ընդ մերթ գիտնականաց ոմանց ի Հայոց այցելութիւնն ունեցաւ, ինչպէս Ն. Քարամանց Դամասիցոյ, որոյ հետ ծանօթացաւ ի Տիւրինգէն 1885ին աշնան։ Գուտշմիդի և Ալբրտ Սոկինի ընկերակցութեամբ։ Ծանօթ է որ Քարամանց հեղինակ է ընտիր ցուցակի մը Բերլինի համալսարանին հայ գրչաւ գրաց, կրկին անգամ գնաց անոր տեսութեան ի Բալ (1887 մարտի 24) յառաջ քան զերթն ի Ս. Ղազար և անտի յէջմիւսմին։ Տեսաւորեցաւ Բաւագարտնէր ընդ Կանայեանցի իդդիւրեցոյ, որ Ստրաբոնից համալսարանին ուսանող էր, և կ'ուզէր հմուտ հայագիտին կարծիք առնուլ իրմէ շարագրութեան ուսումնասիրութեան մը վերայ, որոյ նիւթն էր Ստոյն-Կալլիսթենայ հայկական թարգմանութիւն։

Շարայարեթի